

Hermetikus irodalom Közép-Európában és a Kárpát-medencében

Négy éve pályázati szövegünket így kezdtük: *Paracelsus sokáig ismeretlen munkái, vallási-filozófiai töredék-gondolatai posztumusz fölfedezése nyomán – az 1580-as évektől kibontakozott német nyelvterületen, majd Hollandiában, Skandináviában a hermetizmusnak egy második kora újkori hulláma, és nem nagy késéssel eljutott Kelet-Közép-Európába is. Vegyes műfajú irodalom és publicisztika elemzése arra mutat, hogy sokat köszönhet ez az áramlat a nagy olasz humanisták filológiai munkásságának és bölcséleti eszmélkedésének, de különbözik is attól: föltétlenül szoros rokonságot tart a reformációs fordulattal (bár egyik reformátori tanrendszerrel se!); abszolút elsőséget biztosít az anyanyelvnek az istenismeretről, az emberről és a természetről fogalmazott traktátusokban is; teljesen "saját nyelvet" alakít ki ugyanakkor (amely pl. a német misztika terminológiájából csak részben merít); szakít a humanisták rövidtávú optimizmusával, bár vannak a milleniumot rajongva váró képviselői stb.*

Ezek voltak előföltevéseink a pályázat benyújtásakor. Figyelembe vettük továbbá, hogy a vonatkozó újabb kutatásoknak alig van nyoma a magyar szakirodalomban, és azok a 17. század végi összefoglalások se kapnak méltó figyelmet nálunk, amelyek már korán elkülönítve mutatták be – így vagy úgy elfogultan, de anyagukban-adataikban máig hasznosan – az Alpoktól északra működött, a hermetikus-gnosztikus “új hullám” által többé-kevésbé befolyásolt szerzőket: Paracelsus mellett Valentin Weigelt és a fiatal, radikális Johann Arndtot, továbbá az ő híveit s munkásságának posztumusz védelmezőit, továbbvivőit.

Megállapíthattuk, hogy *a magyar szakirodalom igen sokat tett a korai, firenzei platonikus-hermetikus reneszánsz megismertetéséért; és sok színvonalas, önálló megfigyelésekben is gazdag magyar elemzés, meg az akkori legfontosabb külföldi földolgozások összefoglalására vállalkozott Klaniczay*

Tibor manierizmus-előadásainak és könyveinek eszmetörténeti fejezeteiben. Klaniczay fölillantja a jellemzett áramlat néhány közép-európai képviselőjének alakját, de valamennyien mellékszereplők lesznek, s hangsúlyozottan jelentéktelen lesz hatásuk kisugárzása még rövid távon is. 1610 táján "a hermetikus tradíció immár menthetetlenül föld alá szorult, ... illegális, szektaszzerű" létbe. A szerző abban is téved, hogy a platonisták maradékai ekkoriban főleg azért szűntek meg hermetikus nézeteket vallani, "mert végre 1614-ben filológiailag is bebizonyult, hogy Hermes Trismegistos állítólagos iratai már Krisztus után készültek, s így semmilyen ősi bölcsességet nem tartalmaznak". Az utóbbi fél mondatba foglalt megállapítás ellenkezőjét tucatnyi olyan 17. századi tudós szerző munkássága bizonyítja, akik a filológiai korrekciót tudomásul véve is a hermetizmus hívei maradtak.

Így gondoltuk a pályázat benyújtásakor, s azóta megtanultuk, hogy olyan objektív kritikusok is voltak, akik – mint a cambridge-i platonista Ralph Cudworth – elfogadták a datálást, de föltételezték, hogy a Corpus Hermeticum tartalmaz egyet s mást az 'igazi' egyiptomi tradícióból, akár az addig orálisan öröztből is. A Cudworth-koncepciót szakszemináriumon földolgoztuk, s a szövegből és értelmezési lehetőségeiről publikálásra érdemes anyagot állítottunk össze, mert az 1678-ban a legvulgárisabb ateista gondolat kísérletekkel szemben írt *True Intellectual System of the Universe* a kortársak felekezeti-vallási-intézményi korlátokat elviselni nem képes szomjúságát tükrözte az emberiség közös-egyetemes transztendencia-hagyománya iránt.

Klaniczay tanulmányainak írásakor a tárgykör legjobb nyugat-európai kutatói, élükön az angol Yates kisasszonnyal különösen élesen fogalmazva adtak indítást a késő humanizmus kutatásának, és akadályozták néhány tévedésükkel a humanizmus utáni és az Alpoktól északra kialakult fejlemények helyes értelmezését. A Yates-tézisek terjedelmes posztumusz bírálatából csak az erdélyi politika szempontjából is érdekes történelmiekkel foglalkoztunk érdemben (így a Pfalz háborús föllépése és a rózsakeresztes programok közti

szoros összefüggést cáfolókkal). Az európai és az amerikai szakirodalom legújabb vonulatából jól ismert iskolákat, kutatókat, intézményeket különben igen alaposan igyekeztünk megismerni. Paracelsus sajátos vallásfilozófiájának fölfedezői közül az elhunyt Walter Pagelt, valamint Joachim Telle iskoláját és kiadványsorozatait; újabban Ute Gause és Hartmut Rudolph egyháztörténészek könyveit, s utóbbi szerkesztésében a Hohenheimről homlokegyenest ellenkező értékeléseket is (köztük Gundolf Keil radikálisan deheroizáló, monumentális előadását: *Paracelsus und die neuen Krankheiten*. In: *Paracelsus. Das Werk – die Rezeption*. Stuttgart 1995. 17-46).

A kutatásban részt vevők számára élményszámba ment a Lutherrel kapcsolatban volt, majd vele szakító radikális spiritualisták – önálló gondolkodók – Sebastian Franck, Kaspar von Schwenckfeld, Hans Denck szövegeivel való ismerkedés, majd két kiváló 20. századi filozófus, Alexandre Koyré és André Segueny róluk készült, hosszas idézetekben gazdag tanulmányainak fordítása; e munka során tucatnyi terminus és az antropológia, az istenismeret meg a korabeli kozmikus spekulációk nem kevés változatával kellett megismerkednünk. A következő generáció magányos alakja, Valentin Weigel munkásságának földolgozásához Horst Pfefferl és Andrew Weeks elemzéseit számítottak fontosnak, s kevéssel az ő halála után, a 16. század legvégén lépett föl Bázelen az ifjú, még egyértelműen radikális “Paracelsus-hívő” Johann Arndt, akinek speciális jelentőségére párhuzamosan figyelt föl világi részről a bázeli Carlos Gilly és a marburgi egyháztörténész, Hans Schneider. (Gilly nagy tanulmányát és Arndt legmarkánsabb, de legvitatottabb megnyilatkozását – elveszett latin munka 17. századi, kéziratos német másolatát – Hankó Péter fordításában, egy korábbi OTKA publikációs támogatásnak köszönhetően már az indulásnál használhattuk.)

A hermetizmus teljes problémakörének megértéséhez hasznos útmutatást adott Wilhelm Schmidt-Biggemann – szerintünk a szó legjobb értelmében népszerűsítésre és egyetemi tankönyvnek is kiválóan alkalmas – *Philosophia*

perennis című antológia-monográfiája, amiből kb. 150 nyomdai oldal terjedelemben készítettünk magyar fordítást (ennek publikálására a hozzájárulást megszereztük). Végül a szorosabb értelemben a Hermész Triszmegisztosz-kultusz reneszánsz (és egyiptomi) hátterének újszerű vázlatából, Jean-Pierre Mahé francia nyelvű tanulmányából (2000-ben a *Pimander*-sorozat 4. kötetében jelent meg) Szigeti Csaba készített számunkra gondos fordítást, amit szintén hozzáférhetővé teszünk.

Sajnos a legújabb szakirodalomra is jellemző a protestáns kultúrkör keleti harmadának abszolút figyelmen kívül hagyása. A ritka kivételek közé tartozó írásai közül újabbakat is fölhasználtunk, így Evans – óvásnak is tekinthető – előadását olyan német történészekkel szemben, akik a konfesszionális-tézis általános (összeurópai) érvényességét hirdetik. Hermetikus irodalom terjedése nehezen képzelhető a konfesszionális teljeskörű érvényesülése esetén. Alaposan földolgoztuk ezért, s redukált magyar változatban publikálni tervezzük Evans tanulmányát: *Die Grenzen der Konfessionalisierung. Die Folgen der Gegenreformation für die Habsburgerländer*. In: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Ed. Joachim Bahlcke et al., Stuttgart 1999. 395-412.

A pályázati időszakban szerény eredményeket értünk el a Duna-menti, de különösen az erdélyi magyar és szász befogadás eseteinek célzott kutatásában. Ezek nem jogosítanak föl a késői platonista-hermetikus hagyomány folyamatos jelenlétének még a föltételezésére se. Nem érdektelen azonban, hogy az 1670-es 80-as években Erdélyben a középiskolai oktatásban és a lutheránus prédikációkban olyan szerzők fölbukkanására figyelhettünk föl, mint a híres-hírhedt Heinrich Khunrath, s olyan eszmefuttatásokra, amelyek az alternatív kinyilatkoztatás és az egyetemes üdvözülés elve iránti érdeklődésről árulkodnak, amelyekkel nem sokkal később ugyanezek a helyeken (különösen Szebenben és Brassóban) a radikális pietizmus veszélyesnek minősített áramlatai keretében találkozunk majd.

Az ilyen összefüggések igazolni látszanak, hogy a pályázatban érdeklődésünk és kutatásaink felső határát nyitva hagytuk. (Már csak azért is így jártunk el, mert ismeretes, hogy a 18. század elején magukat teljes joggal egy keresztény filozófia képviselőinek tartó szerzők és áramlatok gondolkodásában a legkülönbözőbb, jórészt a humanizmus- és reformációkori hermetikusok által közvetített heterodox spekulációk domináns szerephez jutnak – meglepő módon gyakran a fölvilágosodás fő eszméi iránti meg- és egyetértéssel párhuzamosan!) Így foglalkozhattunk (anélkül, hogy a teljességnek akár a megközelítésére törekedtünk volna!) a korai fölvilágosodás “hermetikus paradoxonaival” Monika Neugebauer-Wölk tanulmányai nyomán (utolsó nagyvonalú összefoglalása a Hollandiában szerkesztett új periodikában: *Esoterik und Christentum vor 1800. Prolegomena zu einer Bestimmung ihrer Differenz*, in: *Aries. Journal for the Study of Western Esotericism*, 3 (2003), 127-165.) és az Edelman forrásait makacs szorgalommal évszázadokra visszamenően kutató Hermann E. Stockinger könyve alapján. (Korábban is tudtunk arról, hogy az ifjú Edelman “féllegálisan protestáns” alsóausztriai családnál préceptorkodott, magyar kapcsolatok építésében is volt része, Sopronban is járt...)

Pályázatunkban fontos föladatnak tekintettük a szövegek közül és a szakirodalomból a legfontosabbak anyagának ill. annotált bibliográfiai leírásaiknak a kutatók és érdeklődők számára való hozzáférhetővé tételét. Megbízhatóan csak a pályázati időszak utáni tavaszra sikerül ezt megoldani, s a nyomtatásban meg nem jelent előadásainkhoz, szövegfordításainkhoz az érdeklődők interneten 2007. május közepétől juthatnak hozzá bizonyosan.

Pályázati céljaink közül a szegedi bölcsészkar diákok és PhD-ösztöndíjasok aktivizálásában értük el a legtöbbet. Sikerült intenzív szakszemináriumi munka keretében áttekinteni az elmúlt három évtized alatt publikált eredmények közül azokat, amik számunkra a legfontosabbak lehetnek. Rendszeresen olvastunk és elemeztünk primér szövegeket, legtöbbször az eredeti kéziratról vagy korai kiadásról készült fotomásolat alapján.

Földolgozások, értékelések közül a fönt már felsoroltakon kívül az *Antike Weisheit und kulturelle Praxis* c. kötetbe (kiad.: A.-Ch. Trepp, 2001) foglalt göttingai konferencia-előadások voltak elsőként soron. Ezeket, továbbá az Martin Mulsow által szerkesztett gyűjteményt (*Das Ende des Hermetismus*, 2002), ill. főként Robert J.W. Evans *Making of the Habsburg Monarchy* c. művét is fölhasználta a témavezető ahhoz a nagyobb terjedelmű előadásához, amivel egyrészt a hermetizmus “nem-reneszánsz”, s részben késői fejleményei, másrészt a vallásfilozófus Paracelsus 17. századi recepciója kutatására tett javaslatot. Az előadás az MTA Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz-barokk kutatócsoportja ülésén hangzott el és váltott ki vitát.

Témánk külföldi munkakapcsolatai szempontjából komoly problémát jelentett, hogy a hallei Interdisziplinäres Zentrum für Pietismusforschung munkatársai által tervezett és megkezdett biobibliográfiai vállalkozás – ottani anyagi nehézségek miatt – szünetel. Újabb kapcsolatteremtés pozitív fejleményének tekinthetjük, hogy vendégül láthattuk a radikális reformáció kitűnő kutatóját, Martin Rothkegelt, majd Hermann E. Stockinger bécsi filozófiatörténészt. Utóbbi aktív részvételét is megnyertük az OSZK kéziratárának számunkra fontos “Germ.” anyaga föltárásához, ebből az első adatsor már rendelkezésünkre áll.

Közvetlen munkatársainkkal együtt a következőkről készültek még nem publikált részösszefoglalások: Nicolaus Melchior Cibiniensisről, a szebeni származású alkímistáról (17. századi utóéletének magyar fordításban való megjelentetését előkészítettük); Daniel Mögling *Speculum sopicum Rhodostauroticum* (1618) című művének értelmezéséről, különös tekintettel az emblematikus illusztrációkra; új források kerültek föltárásra Prágai András hermetikus érdeklődéséhez: a *Fejedelmeknek serkentő órája* előszavát elemezve kiderült, hogy Prágai fő forrása itt Johannes Heidfeld: *Sphinx theologico-philosophicus* című munkája volt (utóbbiakról Fazekas Sándor benyújtott PhD-értekezése első változatát a reneszánsz kutatócsoport ülése is megvitatta). –

Schaffer Andrea, Balázs Péter és Keserű Gizella magyarra fordították André Segueny 16. századi radikális gondolkodók írásairól készült német, francia ill. lengyel nyelvű elemzéseit. – Hankó Péter irányításával hat német szakos hallgató magyarra fordította Wilhelm Schmidt-Biggemann, *Philosophia perennis* c. munkája nyolc, igen sok primér szöveget fölvonultató fejezetét (a “világidőről”, az apokaliptikáról, Sleidanus, Melanchthon, Steucho és Alsted vonatkozó könyveiről).

*

A pályázati munka során a vártnál sokkal nagyobb és igen szerteágazó anyaggal kerültünk szembe; nehéz bölcseleti szövegekkel, könnyebb, de rejtélyes eszmefuttatásokkal, vitatható hitelű dokumentumokkal, adatokkal, s mindezeket értelmező igen eltérő szemléletű és színvonalú szakirodalommal. Négy esztendei erőfeszítéseink nyomán a tárgyról, Közép-Európa hermetikus irodalmáról nem alakíthattunk ki teljesnek mondható képet. Összefügg ez a pályázati szövegünkben is kiderülő elhatározásunkkal, hogy nem szorítkozunk a legszűkebb értelemben vett hermetikus korpusz iratainak térségünkben készült kiadásaira, fordításaira s még csak az ezekre való kortárs reakciókra se. Ehelyett a *philosophia perennis* gyűjtőfogalmába való vallási, bölcseleti spekulációk, sőt a társadalmi-politikai tervek és utópikus álmok együtteseire és *ezekben* a Hermész Triszmegisztosz-kultusz lassan fogyatkozó jelenségeire figyeltünk.